

TERAPINĖ JURISPRUDENCIJA: NAUJAS POŽIŪRIS Į NUSIKALTIMO AUKĄ

Gintautas Valickas, Ksenija Voropaj

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 266 7605

Elektroninis paštas gintautas.valickas@fsf.vu.lt; ksenija.voropaj@gmail.com

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4620
Elektroninis paštas justickv@takas.lt

Pateikta 2012 m. vasario 13 d., parengta spausdinti 2012 m. spalio 15 d.

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas psichologijos žinių taikymas sprendžiant vieną skaudžiausių teisės problemų – psichotraumuojančio poveikio asmenims, susidūrusiems su teisės sistema, mažinimą. Asmens dalyvavimo teisės procesuose specifika yra susijusi su dviem pamatinėmis teisės savybėmis – neišvengiamu psichologiniu poveikiu ir „anti-psichologiškumu“. Pirmoji savybė atspindi sprendimų justicijos sistemoje svarbą, orientacijos teisinėje terpėje sudėtingumą, o antroji – tradicinį teisės sistemos ir jos atstovų abejingumą asmens psichologinėms problemoms. Terapinė jurisprudencija (toliau – TJ) – tai tikras proveržis sprendžiant šias ilgą laiką egzistavusias problemas. Šio straipsnio tikslas – pristatyti svarbiausias TJ idėjas ir jų taikymo sritis, pagrindinį dėmesį skiriant nusikaltimų aukoms, kurios

dėl savo padėties gali labiausiai nukentėti nuo psichotraumuojančio teisės sistemos poveikio. Straipsnyje pristatoma terapinės jurisprudencijos samprata ir taikymo sritys, išskiriami ir nagrinėjami svarbiausi antrinės žalos šaltiniai, su kuriais gali susidurti nusikaltimo aukos, ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo metu saveikaudamos su teisėsaugos pareigūnais. Remiantis TJ principais akcentuojama, kad būtina spręsti ne tik teises, bet ir psichologines nusikaltimo aukų problemas, taip pat mokyti teisėsaugos pareigūnus atsižvelgti į nusikaltimo aukų psichologinius poreikius.

Reikšminiai žodžiai: terapinė jurisprudencija, teisės taikymo psichologiniai padariniai, nusikaltimų aukos.

Įvadas

Susidūrimas su teisėsaugos sistema – policija, teismai, bausmės atlikimo įstaigomis – yra sudėtingas išbandymas kiekvienam žmogui. Sunku surasti kitą visuomenės gyvenimo sferą, kurioje žmogus patirtų tokį didelį psichologinį spaudimą ir išgyventų tiek streso. Taip yra, pirmiausiai, dėl to, kad čia priimami itin svarbūs sprendimai. Jie tiesiogiai susiję su svarbiausiomis žmogaus gyvenimo vertybėmis: sveikata, nuosavybe, socialiniu statusu, garbe, laisve. Antra vertus, teisė yra galinga prievartos sistema, kuri taiko žmogui daug teisinės prievartos priemonių. Pavyzdžiui, jis privalo atvykti į teismą, duoti parodymus, pateikti savo veiksų paaiškinimus, vykdyti pareigūnų nurodymus, mokėti nustatyto dydžio baudas, laikytis nustatytų apribojimų ir pan. Jam taip pat gali būti taikomas sulaikymas, krata, įvairūs laisvės apribojimai, atliekami įvairiausi veiksmai, kurie yra nemalonūs, žeminantys žmogiškąjį orumą, sukeltantys pasipiktinimą ar protestą. Be to, teisės sistemoje vartojama žmogui neįprasta kalba, taikomos neaiškios taisyklės, priimami sprendimai, kurių pagrindą jis dažniausiai supranta gana miglotai. Todėl nežinomybė, neapibrėžtumas, negalėjimas tiksliai numatyti savo veiksų padarinius – tai nuolatinis žmogaus, tiesiogiai susidūrusio su teisės sistema, palydovas. Dėl visų šių priežasčių teisės sistema tampa stresogeninių, psichinę įtampą sukeliančių veiksmų šaltiniu¹.

Paradoksalu, bet būtent teisė yra sritis, mažiausiai pasirengusi padėti jos veikimo sferoje atsidūrusiems asmenims mažinti psichinę įtampą ir įveikti jos sukeltus padarinius. Asmuo, patekęs į teisės sistemos veikimo sferą, tarytum praranda visas savo žmogiškąsias savybes ir tampa „kaltinamuoju“, „nukentėjusiuoju“, „liudytoju“, „ieškovo“ ar „atsakovu“, turinčiu tam tikrą teisinį statusą, kurį apibūdina trumpesnis ar ilgesnis pareigų ir teisių sąrašas. Galima sakyti, kad vietoj žmogaus, pasižyminčio įvairiomis individualiomis savybėmis ir būsenomis, teisė orientuojasi į „abstraktų“ proceso dalyvį,

1 Miller, L. *Counseling crime victims: Practical strategies for mental health professionals*. New York: Springer Publishing Company, 2008; Vesper, J. H.; Cohen, L. J. Litigating posttraumatic stress disorder: Effects on the family. *Behavioral Sciences and the Law*. 1999, 17: 235–251.

vadovaujasi „viską žinančio“ ir turinčio visas galimybes apginti savo teises asmens prielaida.

„Antipsichologiškumas“ ir abejingumas žmonių savijautai bei išgyvenimams visada buvo suprantamas kaip natūrali teisės savybė. Tačiau šis abejingumas visada sukeldavo ir sukelia didelį žmonių, tiesiogiai susidūrusių su teisės sistema, psichologinės pagalbos poreikį (kaip įveikti patiriamą stresą ir jo padarinius, nežinomybę, baimę, kaip apsaugoti savo psichinę sveikatą ir pan.). Įdomu, kad viso to ne mažiau reikia ir pačiai teisės sistemai. Tam, kad ši sistema realiai pasiektų savo tikslų (tiesos byloje nustatymas, teisingumo atkūrimas, neigiamų socialinių reiškinių prevencija ir kt.) reikia, kad proceso dalyviai iš tikrųjų sugebėtų veikti racionaliai, būtų kuo geriau informuoti ir galėtų veiksmingai spręsti teisinės problemas. Jeigu jie nesugeba to padaryti dėl minėtų psichologinių problemų, jiems turi būti suteikta psichologinė pagalba.

Mintis, kad asmenims, tiesiogiai susidūrusiems su teisės sistema, reikalinga ne tik teisinė, bet ir psichologinė pagalba, keliami jau seniai. Tačiau tik pastaraisiais dešimtmečiais ji įgijo aiškius kontūrus. Tikrasis šios minties proveržis susijęs su praeito amžiaus 9-ame dešimtmetyje atsiradusia terapine jurisprudencija. Šio straipsnio *tikslas* – pristatyti mūsų šalies psychologams, socialiniams darbuotojams ir teisininkams svarbiausias TJ idėjas ir jų praktinio pritaikymo sritis (siekiama atskleisti, kokį poveikį teisės taikymas daro žmonių savijautai bei psichinei sveikatai, ir kaip galima sumažinti neigiamus teisės taikymo padarinius). Pagrindinis dėmesys yra skiriamas tiems teisinių procesų dalyviams, kurie dėl savo padėties labiausiai nukenčia nuo psichotraumuojančio teisės sistemos poveikio – nusikaltimų aukoms.

1. Terapinės jurisprudencijos samprata ir taikymas

Terapinė jurisprudencija – tai nauja tarpdisciplininė mokslo šaka, kuri sujungia teisę su kitais mokslais (pvz., psichologija, socialiniu darbu, antropologija, psichiatrija, visuomenės sveikata) ir yra grindžiama empiriniais bei klinikiniais šių mokslų duomenimis. TJ remiasi pamatine idėja, kad tiek veikiantys įstatymai (taip pat juos lydintys teisės aktai), tiek būdai, kuriais jie taikomi teisėsaugos institucijų veikloje, daro įvairiapusį poveikį asmens, dalyvaujančio teisės procesuose, psichinei ir fizinei sveikatai².

Šiuos teisės taikymo padarinius gali patirti ne tik kaltinamieji, nusikaltimų aukos, liudytojai, prisiekusieji, bet ir patys teisėjai ar kiti teisėsaugos pareigūnai. Be to, šie padariniai gali būti svarbūs ne tik atskiram asmeniui, bet ir jo šeimai, bendruomenei ar net visai visuomenei, t. y. visiems, kurie yra įtraukti į tam tikros teisinės problemos spren-

2 Wexler, D. B. Two decades of therapeutic jurisprudence. *Touro Law Review*. 2008, 24: 17–29; Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence: An overview. *The Thomas M. Cooley Law Review*. 2000, 17: 125–134; Wexler, D. B. An introduction to therapeutic jurisprudence. In: *Essays in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, N.C.: Carolina Academic Press, 1991, p. 24–35; Winick, B. J. Therapeutic jurisprudence perspectives on dealing with victims of crime. *Nova Law Review*. 2009, 33: 536–544; Winick, B. J. Therapeutic jurisprudence and victims of crime [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2010-05-18]. <<http://ssrn.com/abstract=1102350>>.

dimą³. Žymūs TJ teoretikai, apibūdinami jos paskirtį, nurodo, kad ši disciplina siekia socialinių mokslų priemonėmis įvertinti įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo padarinius žmonių psichinei gerovei, taip pat sumažinti neigiamą ir padidinti teigiamą įstatymų taikymo poveikį žmonių psichinei sveikatai⁴.

TJ padarė ženklų poveikį svarbiausioms teisės šakoms (pvz., sveikatos apsaugos, baudžiamajai, civilinei, šeimos ir pan.), pasiūlė teisei daug naujų idėjų bei paskatino naujas teisinės veiklos formas (pvz., „preventyvinė teisė“, „atkuriamoji justicija“, „skatinamoji mediacija“, „alternatyvus ginčų sprendimas“ ir t. t.). Be to, pastaruoju metu TJ (kaip atskira disciplina arba kaip sudėtinė kitų disciplinų dalis) įtraukiama į aukštųjų mokyklų teisės ir psichologijos studijų programas (pvz., JAV, Kanadoje, Australijoje, Lietuvoje), vis dažniau rengiamos mokslinės konferencijos, kuriose analizuojamos TJ keliamos problemos, daugėja šalių, kurios įgyvendindamos teisę taiko TJ principus (tai liudija, kad TJ taikymas mažai priklauso nuo teisinės sistemos ypatumų). Tačiau svarbiausia, kad TJ atvėrė naują požiūrį į tai, kokia gali ir turi būti teisės sistema. Iš šios krypties darbų kyla naujas, nepažįstamas teisės vaizdas – tai humanistinė, sugebanči atsižvelgti į individualias žmogaus savybes teisė, kuriai nebūdingas abejingumas ir psichinę sveikatą žalojantis poveikis (kitais tariant, TJ atskleidė naują kelią teisės vystymuisi ir teisinių problemų sprendimui). Kita vertus, kaip dažniausiai būna pradinėje mokslo šakos raidos stadijoje, TJ kol kas nepasižymi empirinių tyrimų gausa. Dabartinės TJ stiprioji pusė – tai platus „žemai kabančių vaisių raškymas“. Šie „vaisiai“ – tai informacija, kuri atsirado vien dėl naujo požiūrio, atskleidusio daugelį reiškinį, kurie anksčiau nebuvo pastebėti arba jiems tiesiog nebuvo skiriama pakankamai dėmesio.

TJ turi platų *taikymo* spektrą. Pagrindinės sritys, kuriose TJ atranda savo praktinį pritaikymą, gali būti suskirstytos į tris kategorijas: a) įstatymų ir teisės normų; b) teisės procedūrų; c) teisės vykdytojų elgesio.

Įstatymai ir teisės normos. Laikantis TJ požiūrio, kuriant naujus įstatymus arba teisės normas svarbu numatyti, kokius galimus padarinius žmonėms (ar atskiroms jų grupėms) gali sukelti šių įstatymų ar teisės normų vykdymas. Tai gali leisti iš anksto įžvelgti potencialias problemas ar sunkumus, kuriuos gali patirti žmonės, ir parengti rekomendacijas, kaip jų išvengti.

Teisės procedūros. TJ siekia atskleisti, kokios teisės procedūros sukelia žmonėms neigiamus padarinius ir kokie galimi alternatyvūs ginčų sprendimo būdai. Galima sakyti, kad TJ daugiau dėmesio skiria ginčų nagrinėjimo procesui, o ne galutiniam rezultatui, t. y. akcentuoja bylinėjimosi poveikį ginčo dalyviams. Šiuo atveju TJ remiasi procedū-

3 Petrucci, C. J.; Winick, B. J.; Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence: An invitation to social scientists. In: Carson, D.; Bull, R. (eds.). *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. 2nd ed. Chichester: John Wiley and Sons, 2005, p. 579–604.

4 Slobogin, C. Therapeutic jurisprudence: Five dilemmas to ponder. In: *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996, p. 356–367; Wexler, D. B. *Touro Law Review*, *supra* note 2; Wexler, D. B. *The Thomas M. Cooley Law Review*, *supra* note 2; Winick, B. J., *supra* note 2; Winick, B. J. A therapeutic jurisprudence model for civil commitment. In: *Involuntary Detention and Therapeutic Jurisprudence: International Perspectives on Civil Commitment*. Diesfeld, K.; Freckelton, I. (eds.). Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003, p. 23–54.

rinio teisingumo tyrimų rezultatais, kurie rodo, kad ginčo šalys vertina galimybę dalyvauti sprendimo priėmimo procese ir kad jų pasitenkinimas ginčo nagrinėjimu bei suvokto teisingumo vertinimas yra mažiau (negu įprasta manyti) susijęs su tuo, ar žmogus laimės, ar pralaimės bylą. Šis pasitenkinimas daugiau priklauso nuo kitų veiksnių⁵: ar žmogus turėjo galimybę būti išklaustas ir išgirstas; ar su juo buvo elgiamasi pagarbiai; ar teisėjas jam atrodė nešališkas, vertas pasitikėjimo ir pan. TJ požiūriu didelę reikšmę gali turėti iš pirmo žvilgsnio paprastas dalykas – kaip teisėjai ir kiti teisininkai pateikia žmonėms informaciją apie įstatymus ir kitas teisės normas, jų taikymo ypatumus, kaip paaiškina savo veiksmus ir pan. Tai gali ne tik padėti žmonėms geriau suprasti jiems keliamus teisės sistemos reikalavimus, bet ir prisitaikyti prie jų tokiu būdu, kuris turėtų teigiamą poveikį psichinei sveikatai.

Teisės saugos pareigūnų elgesys. TJ nagrinėja, kaip tam tikras teisės saugos pareigūnų (pvz., teisėjų, prokurorų, policininkų) elgesys gali paveikti žmonių savijautą ir psichinę sveikatą. Šis poveikis yra tiesiogiai susijęs su antrine viktimizacija, kurią galima apibūdinti kaip žalą, patiriamą dėl netiesioginių nusikaltimo padarinių ir aplinkinių žmonių reakcijos į įvykdytą nusikaltimą⁶. Vienas iš dažnų antrinės viktimizacijos šaltinių – tai tam tikri žmonių ir teisės saugos pareigūnų tarpusavio sąveikos ypatumai. Nors pareigūnų elgesį reglamentuoja nustatytos formalios taisyklės (pvz., baudžiamojo, civilinio arba administracinio proceso kodeksas), tačiau kiekvienas pareigūnas gali daugiau ar mažiau skirtingai interpretuoti šias taisykles ir įgyvendinti jas pagal savo nuožiūrą. Tokiais atvejais pareigūno elgesys gali priklausyti nuo individualių savybių (pvz., nuostatų ar įsitikinimų), išgyvenamos būsenos, jo ir kito žmogaus tarpusavio santykių ypatumų. Minėti veiksniai gali lemti tai, kad pareigūnai ne visada tinkamai pasinaudoja jiems suteikta veiksmų laisve ir yra nešališki (pvz., nukentėjusiojo psichinę būklę gali pabloginti išankstinis neigiamas ikiteisminio tyrimo pareigūno nusistatymas, abejingas arba nepagarbus teisėjo elgesys ir t. t.).

2. Asmenys, tiesiogiai patiriantys teisės taikymo padarinius

Kaip jau minėjome, teigiamą arba neigiamą teisės sistemos poveikį gali patirti tiek patys teisės saugos pareigūnai, tiek visi asmenys, kuriems tenka tiesiogiai susidurti su šia sistema.

Teisės saugos pareigūnai. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad teisėjai, prokurorai, policininkai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, advokatai, teismo ekspertai atlikdami savo pareigas retai patiria neigiamus psichologinius padarinius, tačiau taip nėra. Tai patvirtina tiek atliktų tyrimų rezultatai, tiek gyvenimiška praktika. Pavyzdžiui, vadovavimas teismo procesui (ypač nagrinėjant sudėtingas bylas), didelis darbo krūvis,

5 Lind, E. A.; Tyler, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988; Tyler, T. R. *Why people obey the law: Procedural justice, legitimacy and compliance*. New Haven: Yale University press, 1990; Tyler, T. R.; Huo, Y. J. *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002.

6 Mawby, R. I.; Walkate, S. *Critical victimology*. London: Sage Publications, 1994.

būtinybė priimti svarbius sprendimus, grėsmė saugumui gali paveikti teisėjų psichinę būseną ir sukelti didesnę ar mažesnę distresą⁷, o policininkų profesija dėl jų darbo specifikos (dažno susidūrimo su kritiškais įvykiais, bendravimo su priešiška nusiteikusiais teisės pažeidėjais, netikėtų iškvietimų į įvykio vietą ir pan.) laikoma viena iš labiausiai stresą keliančių⁸. Vadinamojoje Kauno pedofilijos byloje didžiulis psichologinis spaudimas (grasinimai susidoroti, vieši išpuoliai, įžeidimai) buvo daromas advokatams, teismo ekspertams, taip pat jų šeimos nariams.

Įtariamieji ir kaltinamieji. Visuomenė nėra įpratusi skirti daug dėmesio asmenims, kurie padarė nusikaltimą arba yra įtariamieji jo padarymu. Nors kiekvienas asmuo, net ir padaręs nusikaltimą, turi teisę į teisingą bylos nagrinėjimą ir padarytą veiką atitinkančią bausmę, tačiau neretai su kaltinamaisiais elgiamasi daugiau ar mažiau neteisingai, jie patiria psichologinį spaudimą, yra nuvertinami kaip žmonės, iš jų iš anksto „atimama“ galimybė pasitaisyti. Pavyzdžiui, atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad nuteistiesiems tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo proceso metu neretai nebuvo išaiškintos teisės ir pareigos, jiems buvo daromas koks nors spaudimas, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar teisėjai elgėsi neetiškai ir pan.⁹ Nekyla abejonių, kad visa tai skatina suvokto neteisingumo jausmą, kuris gali sukelti įvairius negatyvius padarinius (pvz., distresą, pyktį, baimę, depresiją, sumažinti žmogaus savigarbą, paskatinti savęs menkinimą ir pan.). Be to, nustatyta, kad teismuose, sprendžiančiuose psichoaktyvių medžiagų vartojimo bylas (angl. *Drug-treatment courts*) teisėjo ir kaltinamojo tarpusavio santykių pobūdis gali lemti tai, ar pastarasis dalyvaus / iškris iš reabilitacinės programos ir ar toliau vartos / nevirtos psichoaktyvias medžiagas¹⁰.

Liudytojai. Psichologiniai padariniai, kuriuos ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso metu patiria liudytojai, iki šiol yra mažai tyrinėti. Tačiau nekyla abejonių, kad nusikaltimo liudininkas tam tikrais atvejais gali tapti netiesiogine nusikalstamos veikos auka¹¹ ir patirti pirminę, o vėliau – ir antrinę nusikaltimo žalą. Parodymų davimas ikiteisminio tyrimo metu ir ypač dalyvavimas teismo procese gali sukelti liudytojams didesnę ar mažesnę distresą dėl padidintos atsakomybės (taip pat ir baudžiamosios), pareigūnų rodomo nepasitikėjimo ar abejingumo, gynybos psichologinio spaudimo, pakartotinio nusikalstamo įvykio vaizdo atkūrimo, susidūrimo su kaltinamuoju, kaltinamojo arba jo aplinkos psichologinio poveikio ir pan. Todėl siekiant sumažinti liudytojų patiriamą

7 Chamberlain, J.; Miller, M. K. Stress in the courtroom: Call for research. *Psychiatry, Psychology and Law*. 2008, 15: 237–250; Flores, D. M., et al. J.T. Judges' perspectives on stress and safety in the courtroom: An exploratory study. *Court Review*. 2009, 45: 79–89.

8 Alexander, D. A.; Walker, L. G. Is my stress greater than yours? A comparison of policemen and firemen. *International Journal of Police Science and Management*. 2000, 2: 303–312; Brown, J. M.; Campbell, E. A. *Stress and policing: Sources and strategies*. Chichester: John Wiley and Sons, 1994; Conroy, D. L.; Hess, K. M. *Officers at risk: How to identify and cope with stress*. Placerville: Custom Publishing Company, 1992.

9 Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.

10 Senjo, S.; Leip, L. Testing and developing theory in Drug Court: A Four-Part Logit Model to predict program completion. *Criminal Justice Policy Review*. 2001, 12: 66–87.

11 Mawby, R. I.; Walkate, S., *supra* note 6.

antrinę žalą yra ruošiamos specialios priemonės (pvz., informaciniai filmai apie policijos taikomas įtariamojo atpažinimo procedūras)¹².

Nukentėjusieji. Galima sakyti, kad nukentėję nuo nusikalstamos veikos asmenys, nusprendę kreiptis į teisėsaugos institucijas, pakliūna į didesnės rizikos grupę, nes susidūrimas su teisėsaugos sistema neretai gali sukelti antrinę žalą (pirminę žalą jie jau patyrė dėl nusikaltimo). Nepaisant to, kad nukentėjusysis yra bene pats jautriausias baudžiamojo proceso dalyvis, kad jo patiriama pirminė ir antrinė žala (arba jų sąveika) gali sukelti labai skausmingus ir ilgalaikius padarinius, ilgą laiką nukentėjusiųjų psichinė sveikata faktiškai buvo ignoruojama. Tačiau pastaruoju metu ši situacija ima keistis – teisė tampa humaniškesnė tiek nusikaltėliams, tiek ir jų aukoms, todėl vis didesnis dėmesys yra skiriamas nusikaltimo aukų išgyvenimams bei patiriamiems sunkumams, su kuriais jos susiduria siekdamos atkurti teisingumą ir kompensuoti patirtą žalą (pvz., siekiama padėti nusikaltimo aukoms greičiau atgauti psichologinį komfortą, užtikrinti joms psichologinį saugumą ir pan.).

3. Nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos institucijomis: antrinės žalos šaltiniai

Kai nusikaltimo aukos susiduria su teisėsaugos pareigūnais, jos dažniausiai jau būna praradusios emocinę pusiausvyrą dėl patirto nusikaltimo. Todėl bet kokia sąveika su kitais asmenimis gali greitai paveikti jų psichinę būseną (pvz., socialinė parama gali sumažinti patiriamą distresą, skatinti žmogų greičiau įveikti nusikaltimo padarinius, tuo tarpu izoliacija arba paramos stoka gali dar labiau pagilinti išgyvenamą kančią). Šiame kontekste natūraliai kyla klausimas, kokie gali būti sąveikos su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais padariniai nusikaltimo aukai, kaip pareigūnai gali padėti nukentėjusiesiems sumažinti neigiamus nusikaltimo psichologinius padarinius ir nesukelti (arba sumažinti iki minimumo) antrinę žalą, kuri gali atsirasti dėl sąveikos su teisėsaugos sistema.

Nusikaltimo auka, nusprendusi paduoti ieškinį ir pradėti bylos nagrinėjimą teisme, neišvengiamai susiduria su teisėsaugos pareigūnais ir įvairiomis procedūromis, kurios gali turėti vienokį ar kitokį poveikį jos psichinei būklei. Visų pirma, nukentėjusysis privalo pateikti ieškinį ikiteisminio tyrimo įstaigai. Kitaip tariant, nusikaltimo auka turi kreiptis į policiją, kur yra surašomas skundas arba priimamas pareiškimas. Tada prasideda ikiteisminis tyrimas, vyksta įrodymų rinkimas ir atliekami kiti veiksmai, kurie leidžia išsiaiškinti bylai svarbias aplinkybes. Po to byla perduodama į teismą, kurio tikslas – iširti bylą ir priimti atitinkamą nuosprendį. Tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu nukentėjusysis gali susidurti su įvairiais antrinės žalos šaltiniais, sukeliančiais pavojų jo psichinei būklei.

12 Wilcock, R.; Crossley, D. Witness care: Informing witnesses about identification parades. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2011, 5: 49–55.

Sąveika su policija. Dėl patirtos nusikalstamos veikos asmuo gali kreiptis į policiją iš karto po įvykio (iškviesdamas pareigūnus į įvykio vietą) arba po tam tikro laiko atvykti į policijos komisariatą ir dėl patirtos nusikalstamos veikos pateikti pareiškimą, skundą arba prašymą. Galima manyti, kad daugumai nusikaltimo aukų pirmasis susidūrimas su teisėsaugos pareigūnais yra pats reikšmingiausias. Šio susidūrimo ypatumai gali paveikti ne tik tolesnius nukentėjusiojo veiksmus, bet ir nulemti jo požiūrį į teisėsaugos institucijas bei pareigūnus (ypač jeigu jis kreipiasi pirmą kartą). R. I. Mawby ir S. Walkate, analizuodami policijos ir aukos sąveiką nusikaltimo vietoje, teigia, kad šioje situacijoje policijos pareigūnų elgesys svarbus trimis aspektais: „intervencijos“, bendravimo stiliaus ir informavimo. Pirmasis, „*intervencijos*“ aspektas yra susijęs su tiesiogine policijos pareigūnų užduotimi – įvykio ir įkalčių užfiksavimu, aplinkybių išsiaiškinimu, pirmine nukentėjusiojo ir / ar įvykio liudytojų apklausa ir pan. Tarkim, policijos pareigūnus iškvietė moteris, kurios vyras panaudojo prieš ją smurtą. Pareigūnai privalo užregistruoti įvykį, apklausti nukentėjusiąją ir nurodyti jai, ką reikėtų daryti toliau. Tačiau kartais tokiais atvejais smurto aukai gali tekti išgirsti frazę, kad „smurtas šeimoje – tai ne policijos reikalas“ (t. y. santykius turi aiškintis patys sutuoktiniai). Arba vagystės atveju atvykęs policininkas iš karto gali išsakyti savo nuomonę, kad nusikaltimo atskleisti nepavyks. Tai patvirtina ir atliktų tyrimų rezultatai, kurie rodo, kad policijos pareigūnų „intervencija“ gana dažnai pasižymi netinkamu reagavimu, išskyrus ypač sunkių nusikaltimų atvejus¹³. Taigi, tiek patys nukentėjusieji, tiek jų patirtas nusikaltimo poveikis neretai yra nuvertinami, o pirmoji sąveika su pareigūnais sukelia jiems papildomus neigiamus išgyvenimus ir nenorą bendradarbiauti tiriant bylą. O kadangi nukentėjusysis paprastai dar prieš susitikdamas su pareigūnais jau yra didesnio ar mažesnio streso būsenos, jam ypač svarbu, kaip su juo elgiamasi, t. y. koks pareigūnų *bendravimo stilius*. Jeigu pareigūnas demonstruoja nepasitikėjimą, abejingumą ar cininę požiūrį į padarytą nusikaltimą (pvz., nepagrįstai atsisako pradėti tyrimą), tai sukelia nukentėjusiajam papildomą distresą ir gali tapti antrinės viktimizacijos šaltiniu. Ir priešingai, pareigūnų rodoma pagarba, atidumas, užuojauta gali sumažinti nusikaltimo sukeltą pirminį distresą ir paskatinti žmogų siekti teisingumo „išteisintais“ būdais¹⁴. Galima pridurti, kad kartais ikiteisminio tyrimo metu pareigūnai, vertindami nusikaltimų aukų pateikiamos informacijos patikimumą, gali klaidingai suprasti ar interpretuoti jų išreiškiamas emocijas arba elgesį. Minėtos klaidos atsiranda tada, kai pareigūnai nėra susipažinę su psichologinėmis nusikaltimų aukų reakcijomis arba į jas neatsižvelgia¹⁵. Pavyzdžiui, jeigu auka, pasakodama apie patirtą nusikaltimą, nerodo jokių emocijų, pareigūnai tai neretai interpretuoja kaip vengimą pasakyti apie nusikaltimą visą tiesą, o kai aukos emocijos yra neigiamos, jos pasakojimas suprantamas kaip patikimesnis, nei tada, kai auka pasakoja apie nusikaltimą neutraliai ar su šypsena¹⁶.

13 Mawby, R. I.; Walkate, S., *supra* note 6.

14 *Ibid.*

15 Ask, K. A survey of police officers' and prosecutors' beliefs about crime victim behaviors. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, 25: 1132–1149.

16 *Ibid.*

Pirmojo susidūrimo su pareigūnais metu taip pat yra svarbus nukentėjusiojo *informavimas* apie tai, ką jam reikėtų daryti toliau. Žmogus, tapęs nusikaltimo auka (ypač pirmą kartą), paprastai nežino savo teisių ir pareigų, kaip jam elgtis ar kur kreiptis toliau. Toks situacijos neapibrėžtumas ir informacijos trūkumas gali sukelti papildomą distresą. Todėl labai svarbu, kad pareigūnai, gavę iškvietimą, ne tik formaliai atliktų savo darbą, bet ir suteiktų nukentėjusiajam netiesioginę pagalbą – paaiškintų susidariusią situaciją, supažindintų jį su turimomis teisėmis ir pareigomis, taip pat pateiktų kitą naudingą informaciją (pvz., kur galima gauti psichologinę ar kitą pagalbą)¹⁷. Visi trys minėti pareigūnų elgesio aspektai yra svarbūs ir tada, kai asmuo kreipiasi dėl nusikaltamos veikos ne iš karto, o praėjus tam tikram laikui.

Ikiteisminio tyrimo metu pareigūnai gali taikyti įvairius veiksmus: krata, akistatą, asmens apžiūrą, poėmį (šie veiksmai taikomi įtariamajam), o nukentėjusysis paprastai yra apklausiamas. Žvelgiant iš TJ pozicijos, apklausos poveikis nukentėjusiajam (liudytojui) gali būti keleriopas: teigiamas, neigiamas arba neutralus. Viena vertus, apklausa suteikia galimybę nukentėjusiajam papasakoti apie tai, kas įvyko, būti išklaustam, taip pat sulaukti oficialaus pripažinimo, kad jo atžvilgiu buvo pasielgta neteisėtai (tai ypač svarbu patyrus trauminį įvykį). Kaip rodo tyrimų rezultatai, aukos statuso pripažinimas gali turėti lemiamą reikšmę nukentėjusiajam įveikiant psichologinius nusikaltimo padarinius¹⁸. Tai, kad nukentėjusysis turi būti apklausiamas, reglamentuoja įstatymai, tačiau jie nenurodo, kaip apklausa turi būti vykdoma. Todėl didžiąja dalimi apklausos poveikis nukentėjusiajam priklauso nuo konkrečių pareigūnų elgesio. Atliktų tyrimų rezultatai liudija, kad jeigu, nukentėjusiojo manymu, pareigūnai yra supratingi ir užjaučiantys, elgiasi pagarbiai, tada tokia sąveika sukelia jam didesnę pasitenkinimą ir pasitikėjimą, norą bendradarbiauti su policija, padidina teigiamą pareigūnų darbo vertinimą nepriklausomai nuo galutinio rezultato, skatina labiau domėtis atliekamam tyrimu, mažina depresijos išgyvenimą ir pan.¹⁹

Bylos nagrinėjimas teisme. Įprasta, kad gynyba teismo proceso metu siekia, kad būtų užtikrintos visos kaltinamojo teisės. Tačiau nusikaltimo aukų teisėms ir ypač jų poreikiams neretai skiriamas nepakankamas dėmesys. Tam, kad geriau suprastume galimus teismo proceso padarinius, pabandykime pažvelgti į šį procesą iš nukentėjusiojo pozicijos. Nukentėjusiojo kreipimasis į teismą paprastai yra susijęs su noru atkurti teisingumą, nubausti nusikaltėlį ir atlyginti patirtą materialinę, fizinę ar psichinę žalą (ar įvairius jos derinius). Tačiau šis nukentėjusiojo kreipimasis į teismą ne visada sukelia vien tik teigiamus padarinius²⁰. Pavyzdžiui, moteris gali kreiptis į teismą dėl smurtaujan-

17 Mawby, R. I.; Walkate, S., *supra* note 6.

18 Maercker, A.; Mehr, A. What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims. *European Psychologist*. 2006, 11: 137–142; Clements, C. M.; Ogle, R. L. Does acknowledgement as an assault victim impact postassault psychological symptoms and coping? *Journal of Interpersonal Violence*. 2009, 24: 1595–1914.

19 Bradford, B. The quality of police contact: Procedural justice concerns among victims of crime in London [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010-05-20]. <<http://ssrn.com/abstract=1596754>>; Holmberg, U. Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information. *International Journal of Police Science and Management*. 2004, 6: 155–170.

20 Cattaneo, L. B.; Goodman, L. A. Through the lens of therapeutic jurisprudence: The relationship between empowerment in the court system and well-being for intimate partner violence victims. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, 25: 481–502; Miller, L., *supra* note 1.

čio vyro. Viena vertus, po to ji gali pajaušti palengvėjimą, kad pagaliau bus sprendžiama iškilusi problema, kita vertus, dėl šio kreipimosi ji rizikuoja sulaukti iš savo vyro keršto.

Aišku, pats teismo procesas taip pat gali neigiamai paveikti nukentėjusiųjų psichinę būklę. Visų pirma, nukentėjusieji (ypač smurtinių nusikaltimų aukos) teismo proceso metu gali suprasti, kad jų išgyvenimai teisėsaugos pareigūnams mažai rūpi²¹. Tai gali būti susiję su tuo, kad dauguma kriminalinėje justicijoje dirbančių pareigūnų nėra mokomi atkreipti dėmesį į psichologinius nusikaltimo aukų poreikius ir padėti spręsti jų psichinės sveikatos problemas²². Tačiau toks nukentėjusiųjų patirtų skausmingų išgyvenimų nuvertinimas, ignoravimas arba jiems rodomas neįjautrumas (tikras ar suvoktas) gali neigiamai paveikti ne tik jų dabartinę psichinę būklę, bet ir trauminės patirties įveikos galimybes.

Antra, žmogui, patyrusiam nusikalstamą veiką, reikalingas pripažinimas ir patvirtinimas, kad jo atžvilgiu buvo pasielgta neteisėtai²³. Šiuo atveju neigiamas teismo poveikis gali būti susijęs su proceso ypatumais, nes nusikaltimo auka privalo įrodyti (pateikti parodymus), kad ji iš tikrųjų nukentėjo. Be to, svarbu pažymėti, kad rungtyniškas teismo proceso pobūdis akcentuoja kaltinamojo ir nusikaltimo aukos ginčą²⁴, t. y. auka turi rungtis su kaltinamuoju, įrodinėti savo tiesą, pagrįsti pateikiamus faktus, ginti savo požiūrį, atsakinėti į kaltinamojo ar jo gynėjo klausimus ir pan. Ši būtinybė rungtis su savo skriaudiku gali būti ypač traumuojantis veiksnys smurtinius nusikaltimus patyrusioms aukoms.

Trečia, nusikaltimų aukoms neretai trūksta informacijos apie baudžiamojo ir civilinio proceso skirtumus, bylos nagrinėjimo ypatumus (pvz., liudytojų apklausą, galimybę dalyvauti tiriant įrodymus, prašymų pateikimą, posėdžių atidėjimą, galimą bylos nagrinėjimo trukmę), turimas teises ir pareigas, galimybę susitarti su kaltinamuoju, teisinės pagalbos prieinamumą, prokuroro vaidmenį ir t. t.²⁵ Dėl to nukentėjusieji gali suformuoti nerealistiškus lūkesčius, susijusius su bylos eiga ir baigtimi, teisėjų ar prokurorų elgesiu (pvz., daugelis nusikaltimų aukų tikisi, kad teismas bus dėmesingas ir atsižvelgs į jų interesus, dalyvavimas bylos nagrinėjime nebus sudėtingas, o sprendimas bus priimtas greitai ir teisingai), o šiems lūkesčiams nepasitvirtinus – patirti neigiamus psichologinius padarinius (pvz., padidėjusį nesaugumo ir / ar situacijos kontrolės praradimo jausmą, nusivylimą pareigūnais ar visa teisine sistema).

Ketvirta, nusikaltimo aukos gali patirti psichologinį gynybos spaudimą (pvz., advokatas gali pateikti nemalonus, labai asmeniškų arba primenančius traumuojančius įvykius), agresyvius klausimus ar kontrargumentus, tendencingai atrinkti faktus, bandyti

-
- 21 Campbell, R. Rape survivors' experiences with the legal and medical systems. *Violence Against Women*. 2006, 12: 30–45; Herman, J. L. Justice from victim perspective. *Violence Against Women*. 2005, 11: 571–602.
- 22 Parsons, J.; Bergin, T. The impact of criminal justice involvement on victims' mental health. *Journal of Traumatic Stress*. 2010, 23: 182–188.
- 23 Herman, J. L. The mental health of crime victims: Impact of legal intervention. *Journal of Traumatic Stress*. 2003, 16: 159–166.
- 24 Parsons, J.; Bergin, T., *supra* note 22.
- 25 Frazier, P. A.; Haney, B. Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives. *Law and Human Behavior*. 1996, 1: 607–628; Parsons, J.; Bergin, T., *supra* note 22.

nukentėjusiajam priskirti atsakomybę už nusikalstamą veiką, kaltinti jį dėl neapdairumo, teigti, kad nukentėjusysis iškraipo faktus arba meluoja, ir pan.²⁶

Penkta, patirtas nusikaltimas dažnai daugiau ar mažiau pakeičia žmogaus įprastą savęs ir pasaulio vaizdą: prarandamas gebėjimo kontroliuoti savo gyvenimą jausmas, žmogus ima jaustis silpnas ir pažeidžiamas, priklausomas nuo kitų valios; išorinis pasaulis nebeatrodo saugus, kuriame žmonės visada elgiasi dorai ir teisingai, ateitis pradeda įsivaizduoti kaip sunkiai prognozuojama ir bauginanti. Svarbu pažymėti, kad norint įveikti patirto nusikaltimo padarinius, būtina susigražinti gebėjimo kontroliuoti savo gyvenimą jausmą. Tačiau nukentėjusiajam (ypač neturinčiam teisinio išsilavinimo) bylos nagrinėjimo procedūros dažnai gali būti nepakankamai aiškios ir apibrėžtos, o pats teismo procesas atrodyti kaip nekontroliuojamas (pvz., asmuo gali išsakyti savo nuomonę ar argumentus tik teismui leidus, teisėjas gali jį bet kada nutraukti, sakydamas, „kad tai nesusiję su bylos aplinkybėmis“, ir pan.). Tą patį galima pasakyti ir apie ikiteisminį tyrimą, kurio metu nukentėjusiojo pozicija yra gana pasyvi, o tyrimo eiga daugeliu atvejų priklauso tik nuo pareigūnų. Todėl dalyvavimas teismo posėdžiuose gali dar labiau sustiprinti nukentėjusiojo jausmą, kad gyvenimas yra nekontroliuojamas.

Šešta, pradėjęs bylinėjimosi procesą, nukentėjusysis negali išvengti pakartotinio susidūrimo su užuominomis, primenančiomis įvyki, – duodant parodymus jam tenka ne vieną kartą atkurti viską, kas įvyko nusikaltimo metu (pvz., tą būtina padaryti rašant pareiškimą, duodant parodymus ikiteisminio tyrimo metu, taip pat nagrinėjant bylą teisme), matyti nusikaltimo įkalčius. Toks daugkartinis nusikaltimo detalių atkūrimas gali sukelti didesnę ar mažesnę distresą (ypač tada, kai nukentėjusysis, girdint kitiems žmonėms, turi pasakoti apie žmogiškąjį orumą ar savigarbą žeminančias detales), versti nukentėjusįjį pakartotinai išgyventi patirtą trauminį įvyki²⁷.

Septinta, kadangi trauminių įvykių prisiminimai į atmintį yra užkoduojami išsiskiriančių įvaizdžių forma, nusikaltimo aukos dažnai turi poreikį kalbėti apie savo išgyvenimus laisvai, akcentuojant tai, kas joms yra svarbiausia. Deja, teismo (kaip ir ikiteisminio tyrimo) procedūros reikalauja griežto atsakinėjimo į pateiktus klausimus. Teismui yra svarbūs faktai, o ne žmogaus išgyvenimai²⁸. Tačiau kai nusikaltimo aukoms ribojama galimybė laisvai išreikšti subjektyviai svarbius išgyvenimus, tai gali apsunkinti traumos įveikimo procesą. Atsižvelgiant į tai JAV, Kanadoje ir kai kuriose kitose šalyse nusikaltimo aukos turi teisę pateikti teisėjui savąjį nusikaltimo poveikio apibūdinimą (angl. *victim impact statement*), kuriame gali laisvai aprašyti fizinę, psichinę ir materialinę žalą, patirtą dėl nusikaltimo. Toks apibūdinimas ne visais atvejais paskatina traumos įveikimą, tačiau neginčytina, kad galimybė apibūdinti savo subjektyvius išgyvenimus gali turėti teigiamų padarinių nukentėjusiojo žmogaus psichologinei gerovei²⁹.

26 Campbell, R., *supra* note 21; Herman, J. L., *supra* note 23.

27 *Ibid.*; Orth, U.; Maercker, A. Do trials of perpetrators retraumatize crime victims? *Journal of Interpersonal Violence*. 2004, 19: 212–227.

28 Herman, J. L., *supra* note 23.

29 Victim impact statements. In: *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*. Vol. 1. Fisher, B. S.; Lab, S. P. (eds.). Thousand Oaks: Sage Publications, 2010, p. 974–977.

Aštunta, psichologinę aukos savijautą teismo proceso metu gali silpniau ar stipriau paveikti pakartotinis susidūrimas su kaltinamuoju³⁰. Paprastai negatyvią patirtį išgyvenantis asmuo turi poreikį kontroliuoti susidūrimą su stimulais, primenančiais nusikaltimą. O tiesioginis kontaktas su kaltinamuoju, priešingai, ne tik neleidžia patenkinti šio poreikio, bet ir verčia nukentėjusįjį vėl išgyventi patirtą įvykį (pvz., žmogus, kuris susiduria su kaltinamuoju, gali iš naujo patirti visą nusikaltimo siaubą). Dėl to nukentėjusiojo dalyvavimas teismo procese gali tapti net potrauminio streso sutrikimo invazijos simptomų šaltiniu³¹. Šie simptomai pasižymi pakartotiniais įvykio išgyvenimais, atsispindinčiais emocijose, mintyse, fiziologinėse ir elgesio reakcijose. Nors, kaip jau buvo minėta, dalyvaujant teismo procese neįmanoma išvengti pakartotinio susidūrimo su nusikaltimą primenančiomis užuominomis, tačiau yra būdų, kaip galima sumažinti potencialią antrinę žalą. Šiuo atveju, kalbant apie aukos susidūrimą su nusikaltėliu, yra galimi keli variantai, numatyti ir LR Baudžiamojo proceso kodekse (žr. 198 ir 199 str.). Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais nusikaltimo auka turi teisę išlaikyti savo anonimiškumą. Tada parodymai gali būti duodami pasinaudojant specialiomis priemonėmis, apsaugančiomis nukentėjusįjį nuo tiesioginio kontakto su kaltinamuoju (dažniausiai yra naudojama vaizdo įranga, „ekranas“ arba pertvara, kuri pastatoma teismo salėje taip, kad nukentėjusysis nematytų kaltinamojo). Tokie būdai gali apsaugoti nukentėjusįjį nuo papildomo distreso, tačiau kyla klausimas, ar jie taikomi Lietuvos teismų praktikoje ir ar visada nukentėjusysis žino apie savo teisę pasinaudoti tokia galimybe? Galbūt atitinkami tyrimai galėtų paskatinti platesnį tokių priemonių taikymą arba verstų ieškoti kitų antrinės žalos sumažinimo būdų.

Devinta, dar vienas nusikaltimo aukoms svarbus neigiamų padarinių šaltinis – tai kaltinamojo arba jo aplinkos psichologinis (fizinis) poveikis. Nukentėjusiajam arba jo artimiesiems gali būti grasinama, jis gali būti verčiamas atsiimti pareiškimą, už tylėjimą jam gali būti siūlomi pinigai ir pan. Visa tai skatina nerimo, nesaugumo ir baimės išgyvenimą. Kartais realios grėsmės gali ir nebūti, tačiau po patirto nusikaltimo bet koks kaltinamojo ar jo aplinkos spaudimas gali sukelti stiprų distresą ir abejones dėl pradėto bylinėjimosi. Kartais gali būti ir tokių atvejų, kai kaltinamasis siekia pasinaudoti justicijos sistema tam, kad paveiktų auką³². Pavyzdžiui, smurtaujantis sutuoktinis gali manipuliuoti santykiais su vaiku, norėdamas priversti žmoną atsiimti ieškinį. Todėl yra labai svarbu, kad nukentėjusieji žinotų, kad yra numatyti atvejai, kada galima kreiptis dėl apsaugos bylos nagrinėjimo metu (tai numato ir mūsų šalies Baudžiamojo proceso kodekso 199 str.).

Dešimta, teismo proceso metu neretai nesilaikoma procedūrinio teisingumo reikalavimų – su nukentėjusiuoju elgiamasi nepagarbiai ar nemandagiai, jo nuomonės įdėmiai nesiklausoma, į ją neatsižvelgiama ar ji rimtai neapsvarstoma, jis neturi galimybės išsakyti visų savo argumentų ar pateikti visų faktų, negali daryti įtakos sprendimo priėmimui, jaučiasi atliekantis nereikšmingą vaidmenį, nustumtas į šalį ir pan.³³ O jeigu

30 Orth, U.; Maercker, A., *supra* note 27.

31 Herman, J. L., *supra* note 23.

32 *Ibid.*

33 Herman, J. L., *supra* note 23; Wemmers, J.-A. Procedural justice and Dutch victim policy. *Law and Policy*. 1998, 20: 57–76; Winick, B. J., *supra* note 2.

nusikaltimo auka jaučiasi ignoruojama, nesulaukia tinkamo pareigūnų dėmesio, jaučiasi nuvertinama arba kaltinama, tai gali neigiamai paveikti jos psichinę būseną, net jeigu galutinis teismo sprendimas bus jai palankus. Pavyzdžiui, tyrimų rezultatai liudija, kad teismo proceso metu smurto aukoms yra labai svarbu, ar teisėjas elgiasi su jomis „kaip su žmonėmis“, ką ir kaip jis sako, ar dėmesingai klausosi, ar stengiasi užtikrinti saugumo jausmą. Tuos teisėjus, kurie buvo psichologiškai atsiriboję nuo bylininkų, atrodė šalti ir oficialūs, neįsigilindavo į ginčo šalių pasisakymus, net nesvarstė atmesdavo kai kuriuos jų klausimus ar pasiūlymus, nusikaltimo aukos vertino negatyviai (net ir tada, kai teisiniu požiūriu byla būdavo išsprendžiama objektyviai)³⁴. Be to, reikia pridurti, kad didesnis pasitenkinimas teisėjų ir kitų pareigūnų darbu gali ne tik turėti teigiamą poveikį nusikaltimo aukų psichinei sveikatai, bet taip pat padidinti teisėsaugos pareigūnams teikiamą paramą, pagerinti pareigūnų bei teisėsaugos institucijų įvaizdį, o galiausiai – ir žmonių paklusnumą įstatymams³⁵.

Vienuoliktą, aukai nepalankus teismo sprendimas taip pat gali sukelti įvairius neigiamus padarinius. Pavyzdžiui, jeigu nusikaltėliui, aukos manymu, teismas skiria nepagrįstai švelnią bausmę arba jį išteisina, tai gali sukelti didžiulį distresą, pažeminimo, pykčio, nusivylimo, beviltiškumo ir nesaugumo išgyvenimą, agresiją, reikalavimą kompensuoti patirtą žalą, paramos paiešką, neigiamą teisėjo bei teismų vertinimą ir pan.

Galima manyti, kad antrinė žala, kurią sąveikaudami su teisėsaugos sistema ir jos pareigūnais patiria nukentėjusieji, gali turėti ir daugiau potencialių šaltinių. Be to, neky-la abejonių, kad antrinę žalą nusikaltimo aukoms gali sukelti ne tik susidūrimas su teisėsaugos sistema. Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais nusikaltimo aukos dėl savo amžiaus, patrauklumo, socialinio statuso ar išsiskiriančio gyvenimo stiliaus gali tapti specialaus žiniasklaidos susidomėjimo objektu ir dėl to taip pat patirti antrinę žalą (pvz., aukoms gali būti priskiriama tam tikra „etiketė“ ar pažeidžiamas asmens privatumas)³⁶.

4. Terapinės jurisprudencijos siūlomi antrinės žalos mažinimo būdai

TJ ne tik leidžia išskirti įvairius antrinės žalos šaltinius, bet ir siūlo būdus, kaip šią žalą būtų galima sumažinti. Vienas iš jų – tai ginčo šalių santykių tęstinumo po teismo proceso užtikrinimas (pvz., tai gali būti labai svarbu skyrybų atveju). TJ šalininkų manymu, teisininkas turėtų apsvarstyti su klientu įvairių teisinių veiksmų padarinius būsimiems jo santykiams su kita ginčo šalimi, nes kliento psichologinę gerovę gali paveikti šių santykių pobūdis³⁷. Šiuo atveju teisininkas ir klientas turėtų kartu siekti išvengti

34 Daicoff, S.; Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence. In: *Handbook of Psychology. Vol. 11. Forensic Psychology*. Goldstein A. M. (ed.). Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2003, p. 561–580.

35 Gover, A. R., et al. A specialized domestic violence court in South Carolina: An example of procedural justice for victims and defendants. *Violence Against Women*. 2007, 13: 603–626; Wemmers, J.-A., *supra* note 33.

36 Maercker, A.; Mehr, A., *supra* note 18; Miller, L., *supra* note 1.

37 Daicoff, S.; Wexler, D. B., *supra* note 34.

tokių veiksmų, kurie, viena vertus, leistų teisiškai apginti kliento interesus, tačiau tuo pat metu pakenktų svarbiems jo ir kitos ginčo šalies tarpusavio santykiams.

TJ skatina keisti tradiciškai teisėjų atliekamą nešališko, šalto ir abejingo teismo pareigūno vaidmenį į naują, kuris leistų jautriau reaguoti į galimus neigiamus teismo proceso padarinius, labiau patenkintų ginčo šalių poreikius ir skatintų didesnę jų bendradarbiavimą³⁸. Keičiant tradicinį vaidmenį turėtų būtų keičiamas ir bendravimo su bylininkais pobūdis, kuris leistų sumažinti jiems teismo proceso sukeliama stresą (to galima pasiekti tinkamai formuluojant klausimus, skatinant pateikti savo nuomonę ir ją išklausančiant, paaiškinant priimamus sprendimus, keičiant teismo proceso tempą ir pan.). Taikydami TJ požiūrį, teisėjai turėtų³⁹: 1) atkreipti dėmesį į tai, kad jų kasdieniška veikla gali sukelti teismo proceso dalyviams tiek neigiamus, tiek teigiamus psichologinius padarinius (siekiant pastaruosius padidinti, nuojauta turi būti transformuojama į sąmoningą, apgalvotą ir sistemingą veiklą); 2) nustatyti, kur ir kada dažniausiai kyla probleminės situacijos, galinčios sukelti neigiamus padarinius, bei numatyti tinkamus jų sprendimo būdus; 3) įvertinti taikomų elgesio būdų efektyvumą ir jų atitiktį ne tik TJ, bet ir kitoms vertybėms. Tačiau kadangi tai iš teisėjo gali pareikalauti nuolatinės savo veiksmų analizės, papildomų psichologijos ir kitų socialinių mokslų žinių, taip pat nemažo lankstumo, naujo vaidmens perėmimas jiems gali pasirodyti nepatrauklus.

TJ siūlo taikyti proaktyvų teisėjavimą, kuris išplečia teisminį nagrinėjimą nuo paprasto praeities faktų ir teisinių problemų nagrinėjimo iki būsimo ginčo šalių elgesio keitimo, taip pat siekia užtikrinti ne tik ginčo šalių, bet ir bendruomenės gerovę⁴⁰. Taikant proaktyvų teisėjavimą problemos sprendžiamos bendradarbiaujant tiek su atskirais asmenimis, tiek su bendruomenėmis (pvz., specializuoti teismai kuria tam tikrus teismo ir bendruomenės ryšių tinklus). Skirtingai nei tradicinis reaktyvus teisėjavimas, proaktyvus teisėjavimas išsiskiria tuo, kad šiuo atveju siekiama bendradarbiauti su kitais specialistais, bendruomenės atstovais, teikiant pirmenybę sutarimui, tarpusavio santykių palaikymui, atsižvelgiant į žmonių emocinius išgyvenimus ir poreikius (tuo tarpu tradicinė teisena akcentuoja žmogaus teises, taisykles, standartus, teisingumą, objektyvumą ir pan.).

TJ skatina skirti didesnę dėmesį teisės pažeidėjų psikokorekcijai, perauklėjimui ir socialinei reabilitacijai (kartu siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimo recidyvui), taip pat apginti nusikaltimo aukų teises ir užtikrinti jų psichologinę gerovę. Palyginti su tradiciniais teismais, šios idėjos daug plačiau taikomos specializuotuose teismuose⁴¹, kurie sprendžia specialias nuo alkoholio arba narkotikų priklausomų asmenų nusikalstamumo, šeimose taikomo smurto, skyrybų ir vaiko globos skyrimo, nepilnamečių teisės pažeidimų ir kitas problemas. Be to, specializuotuose teismuose visų pirma taikoma

38 Petrucci, C. J.; Winick, B. J.; Wexler, D. B., *supra* note 3.

39 Simon, L. M. J. Proactive judges: Solving problems and transforming communities. In: *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. 2nd ed. Carson, D.; Bull, R. (eds.). Chichester: John Wiley and Sons, 2005, p. 449–472.

40 *Ibid.*

41 Casey, P.; Rottman, D. B. Therapeutic jurisprudence in the courts. *Behavioral Sciences and the Law*. 2000, 18: 445–457; Daicoff, S.; Wexler, D. B., *supra* note 34; Petrucci, C. J.; Winick, B. J.; Wexler, D. B., *supra* note 3.

problemų sprendimo strategija⁴², t. y. siekiama ne tik išnagrinėti bylą ir paskirti kaltinamajam bausmę, bet kartu su kitais specialistais (ar socialinėmis tarnybomis) spręsti iškilusią problemą, atsižvelgiant ne tik į teisinius, bet ir į socialinius-psichologinius ginčo aspektus (bendram komandiniam darbui paprastai vadovauja specialiujų žinių turintis teisėjas). Specializuoti teismai taip pat rūpinasi, kad būtų užtikrintas teisės pažeidėjų dalyvavimas paskirtose gydymo ar psichokorekciniuose programose (pvz., įveikiant priklausomybes), jų atskaitingumas pareigūnams, nusikaltimo aukų saugumas bei jų pasitenkinimas teismo procesu ir pan. Empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad visa tai gali užtikrinti daug geresnius rezultatus, negu tradicinis teismo procesas⁴³.

Galiausiai, TJ, integruodama prevencinės teisės idėjas, akcentuoja potencialių teisiųjų ginčų numatymą, jų prevenciją, išvengimą arba bent jau sumažinimą⁴⁴. Kitaip tariant, šiuo atveju siekiama išvengti bylinėjimosi teisme ir stengiamasi spręsti problemą dar prieš tai, kai prasideda atviras šalių konfliktas. Teisininkas ir jo klientas bendradarbiaudami siekia nustatyti problemiškus teisiųjų santykių aspektus, parengti tokias veiklos strategijas, kurios leistų problemas pašalinti arba sumažinti iki minimumo, taip pat padėtų klientui sėkmingai siekti ilgalaikių tikslų. Be to, teisininkai skatinami atsižvelgti ne tik į tuos žmonių tarpusavio sąveikos aspektus, kurie gali sukelti teisiųjų problemų, bet ir į tuos, kurie gali paskatinti psichologinės adaptacijos pablogėjimą⁴⁵.

Kita vertus, reikia pažymėti, kad šie TJ siūlomi antrinės žalos mažinimo būdai susilaukė nemažai kritikos (pvz., nėra visiškai aišku, kas priskirtina teigiamiems teisės taikymo padariniams; tos pačios teisės normos ar procedūros taikymas vienam žmogui gali sukelti teigiamus, o kitam – neigiamus padarinius; neaišku, kam teikti pirmenybę, kai išskyla teigiamų psichologinių padarinių ir asmens teisiųjų ar pareigūnų konfliktas; teisininkai neturi pakankamai žinių ir įgūdžių, kurie leistų jiems nustatyti teisės normų ar procedūrų sukeltus psichologinius padarinius ir pan.). Be to, antrinės žalos mažinimo būdų efektyvumui pagrįsti trūksta empirinių tyrimų duomenų (tai galbūt galima paaiškinti tuo, kad TJ yra dar labai „jauna“ mokslo šaka).

Išvados

Apibendrinant galima padaryti tokias svarbiausias išvadas:

Pirma, terapinė jurisprudencija atskleidžia teisės normų, procedūrų ir jų vykdytojų galimą poveikį nusikaltimo aukoms (ir kitiems proceso dalyviams), taip pat akcentuoja,

42 Simon, L. M. J., *supra* note 39.

43 Gottfredson, D. C., *et al.* How drug treatment courts work: An analysis of mediators. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2007, 44: 3–35; Gover, A. R., *et al.*, *supra* note 35; Hora, *et al.* cit. pg. Daicoff, S.; Wexler, D. B., *supra* note 34; McIvor, G. Therapeutic jurisprudence and procedural justice in Scottish Drug Courts. *Criminology and Criminal Justice*. 2009, 9: 29–49.

44 Daicoff, S. Making law therapeutic for lawyers: Therapeutic jurisprudence, preventive law and the psychology of lawyers. *Psychology, Public Policy and Law*. 1999, 5: 811–848; Daicoff, S.; Wexler, D. B., *supra* note 34; Stolle, D. P.; Wexler, D. B.; Winick, B. J.; Dauer, E. A. Integrating preventive law and therapeutic jurisprudence: A law and psychology based approach to lawyering. *California Western Law Review*. 1997, 34: 15–51.

45 Simon, L. M. J., *supra* note 39.

kad būtina spręsti ne tik teisinės, bet ir psichologines nusikaltimo aukų problemas (jei bus sprendžiamos tik teisinės, o psichologinės problemos bus ignoruojamos, jos gali tik pagilėti). Supratimas, kad teisinės problemos yra susijusios su psichologinėmis, taip pat siekimas atsižvelgti į psichologinius nusikaltimo aukų poreikius gali padėti išspręsti teisinės problemas tokiu būdu, kuris padidintų aukų psichologinę gerovę.

Antra, susidūrimas su teisėsaugos sistema nusikaltimo aukoms gali padaryti didelį poveikį. Toks padidėjęs jautrumas atsiranda dėl to, kad nusikaltimo aukos susiduria su teisėsaugos sistema po to, kai jau būna patyrusios įvairius neigiamus nusikaltimo padarinius.

Trečia, kadangi nusikaltimo aukos teisėsaugos sistemoje gali susidurti su daugeliu antrinės žalos šaltinių, joms reikia tiek teisinės (pvz., paaiškinimo, kaip vyksta ikiteisminis nusikaltimo tyrimas ir teisminis bylos nagrinėjimas), tiek ir psichologinės (pvz., supratimo, išklauso, patirto streso sumažinimo, gyvenimo kontrolės jausmo atkūrimo) pagalbos.

Ketvirta, visi teisėsaugos pareigūnai, kuriems tenka bendrauti su nusikaltimo aukomis, turėtų būti supažindinami su neigiamais nusikaltimų psichologiniais padariniais, taip pat mokomi atsižvelgti į nusikaltimo aukų psichologinius poreikius.

Penkta, reikalingi tolesni tyrimai, kurie leistų patikrinti TJ keliamas prielaidas ir siūlomą antrinės žalos mažinimo būdų efektyvumą.

Literatūra

- Alexander, D. A.; Walker, L. G. Is my stress greater than yours? A comparison of policemen and firemen. *International Journal of Police Science and Management*. 2000, 2: 303–312.
- Ask, K. A survey of police officers' and prosecutors' beliefs about crime victim behaviors. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, 25: 1132–1149.
- Bradford, B. The quality of police contact: Procedural justice concerns among victims of crime in London [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010-05-20]. <<http://ssrn.com/abstract=1596754>>.
- Brown, J. M.; Campbell, E. A. *Stress and policing: Sources and strategies*. Chichester: John Wiley and Sons, 1994.
- Cattaneo, L. B.; Goodman, L. A. Through the lens of therapeutic jurisprudence: The relationship between empowerment in the court system and well-being for intimate partner violence victims. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, 25: 481–502.
- Campbell, R. Rape survivors' experiences with the legal and medical systems. *Violence Against Women*. 2006, 12: 30–45.
- Casey, P.; Rottman, D. B. Therapeutic jurisprudence in the courts. *Behavioral Sciences and the Law*. 2000, 18: 445–457.
- Chamberlain, J.; Miller, M. K. Stress in the courtroom: Call for research. *Psychiatry, Psychology and Law*. 2008, 15: 237–250.
- Clements, C. M.; Ogle, R. L. Does acknowledgement as an assault victim impact postassault psychological symptoms and coping? *Journal of Interpersonal Violence*. 2009, 24: 1595–1914.
- Conroy, D. L.; Hess, K. M. *Officers at risk: How to identify and cope with stress*. Placerville: Custom Publishing Company, 1992.
- Daicoff, S. Making law therapeutic for lawyers: Therapeutic jurisprudence, preventive law

- and the psychology of lawyers. *Psychology, Public Policy and Law*. 1999, 5: 811–848.
- Daicoff, S.; Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence. In: *Handbook of Psychology. Vol. 11. Forensic Psychology*. Goldstein, A. M. (ed.). Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2003.
- Flores, D. M.; Miller, M. K.; Chamberlain, J.; Bornstein, B. H.; Richardson, J. T. Judges' perspectives on stress and safety in the courtroom: An exploratory study. *Court Review*. 2009, 45: 79–89.
- Frazier, P. A.; Haney, B. Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives. *Law and Human Behavior*. 1996, 1: 607–628.
- Gottfredson, D. C.; Kearley, B. W.; Najaka, S. S.; Rocha, C. M. How drug treatment courts work: An analysis of mediators. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2007, 44: 3–35.
- Gover, A. R.; Brank, E. M.; MacDonald, J. M. A specialized domestic violence court in South Carolina: An example of procedural justice for victims and defendants. *Violence Against Women*. 2007, 13: 603–626.
- Herman, J. L. Justice from victim perspective. *Violence Against Women*. 2005, 11: 571–602.
- Herman, J. L. The mental health of crime victims: Impact of legal intervention. *Journal of Traumatic Stress*. 2003, 16: 159–166.
- Holmberg, U. Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information. *International Journal of Police Science and Management*. 2004, 6: 155–170.
- Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
- Lind, E. A.; Tyler, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988.
- Maercker, A.; Mehr, A. What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims. *European Psychologist*. 2006, 11: 137–142.
- Mawby, R. I.; Walkate, S. *Critical victimology*. London: Sage Publications, 1994.
- McIvor, G. Therapeutic jurisprudence and procedural justice in Scottish Drug Courts. *Criminology and Criminal Justice*. 2009, 9: 29–49.
- Miller, L. *Counseling crime victims: Practical strategies for mental health professionals*. New York: Springer Publishing Company, 2008.
- Orth, U.; Maercker, A. Do trials of perpetrators retraumatize crime victims? *Journal of Interpersonal Violence*. 2004, 19: 212–227.
- Parsons, J.; Bergin, T. The impact of criminal justice involvement on victims' mental health. *Journal of Traumatic Stress*. 2010, 23: 182–188.
- Petrucci, C. J.; Winick, B. J.; Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence: An invitation to social scientists. In: *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. 2nd ed. Carson, D.; Bull, R. (eds.). Chichester: John Wiley and Sons, 2005.
- Senjo, S.; Leip, L. Testing and developing theory in Drug Court: A Four-Part Logit Model to predict program completion. *Criminal Justice Policy Review*. 2001, 12: 66–87.
- Simon, L. M. J. Proactive judges: Solving problems and transforming communities. In: *Handbook of Psychology in Legal Contexts*. 2nd ed. Carson, D.; Bull, R. (eds.). Chichester: John Wiley and Sons, 2005.
- Slobogin, C. Therapeutic jurisprudence: Five dilemmas to ponder. In: *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996.
- Stolle, D. P.; Wexler, D. B.; Winick, B. J.; Dauer, E. A. Integrating preventive law and therapeutic jurisprudence: A law and psychology based approach to lawyering.

- California Western Law Review*. 1997, 34: 15–51.
- Tyler, T. R. *Why people obey the law: Procedural justice, legitimacy and compliance*. New Haven: Yale University press, 1990.
- Tyler, T. R.; Huo, Y. J. *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002.
- Vesper, J. H.; Cohen, L. J. Litigating posttraumatic stress disorder: Effects on the family. *Behavioral Sciences and the Law*. 1999, 17: 235–251.
- Victim impact statements. In: *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention. Vol. 1*. Fisher, B. S.; Lab, S. P. (eds.). Thousand Oaks: Sage Publications, 2010.
- Wemmers, J.-A. Procedural justice and Dutch victim policy. *Law and Policy*. 1998, 20: 57–76.
- Wexler, D. B. Two decades of therapeutic jurisprudence. *Touro Law Review*. 2008, 24: 17–29.
- Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence: An overview. *The Thomas M. Cooley Law Review*. 2000, 17: 125–134.
- Wexler, D. B. An introduction to therapeutic jurisprudence. In: *Essays in Therapeutic Jurisprudence*. Wexler, D. B.; Winick, B. J. (eds.). Durham, N.C.: Carolina Academic Press, 1991.
- Wilcock R.; Crossley D. Witness care: Informing witnesses about identification parades. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2011, 5: 49–55.
- Winick, B. J. Therapeutic jurisprudence perspectives on dealing with victims of crime. *Nova Law Review*. 2009, 33: 536–544.
- Winick, B. J. Therapeutic jurisprudence and victims of crime [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2010-05-18]. <<http://ssrn.com/abstract=1102350>>.
- Winick, B. J. A therapeutic jurisprudence model for civil commitment. In: *Involuntary Detention and Therapeutic Jurisprudence: International Perspectives on Civil Commitment*. Diesfeld, K.; Freckelton, I. (eds.). Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003.
-

THERAPEUTIC JURISPRUDENCE: A NEW APPROACH TO CRIME VICTIMS

Gintautas Valickas, Ksenija Voropaj

Vilnius University, Lithuania

Viktoras Justickis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The present paper analyses the application of the psychological knowledge to one of the most relevant law problems—minimization of the traumatizing impact of the legal system on the people involved in it. The specificity of participation in legal proceedings derives from two underlying characteristics of the law—the inevitability of the psychological impact on the person and the undervaluation of the person’s emotional state within the legal system as a whole. The first characteristics reflect the significance of decisions made in the system of*

justice, the complexity of orientation in the law environment, as well as the lack of various resources. The second characteristics reflect the traditional insensibility of the legal system and the legal actors to psychological problems of the individual. Therapeutic jurisprudence is seen as a breakthrough for a solution to these long existing problems. Therapeutic jurisprudence is an interdisciplinary approach, focusing on positive and negative consequences emerging from interactions of people and legal system. The legal system appears to have different effects on all the participants (legal officers, defendants, victims, etc.). The aim of the present article is to review the main ideas and the scope of application of therapeutic jurisprudence, focusing on crime victims, who are especially vulnerable to the traumatizing effects of the legal system. The paper presents the concept, development, and application of therapeutic jurisprudence, analyses the results obtained during the short period of the existence of this field, characterises and examines the main sources of secondary victimization encountered by crime victims during their interaction with the legal system and its representatives. Criminal victimization is recognized to have negative effects on victims' psychological well-being per se. However, the impact of secondary victimization on victims by legal proceedings had been undervalued by scholars and practitioners for a long time. The paper presents the situation, legal status and role of crime victims in Lithuania, focusing on the approach of therapeutic jurisprudence to the solution for undesirable consequences of involvement in pre-trial and trial processes. In accordance to the principles of therapeutic jurisprudence the necessity to solve not only legal, but also psychological problems of crime victims, as well as training of law enforcement personnel to consider the psychological needs of those, who had suffered from crime, is emphasized.

Keywords: *therapeutic jurisprudence, psychological impact of law, crime victims.*

Gintautas Valickas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės psichologija, procedūrinis teisingumas, streso įveika, pareigūnų atranka ir konsultavimas.

Gintautas Valickas, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Professor. Research interests: forensic psychology, procedural justice, coping with stress, officers selection and consultation.

Ksenija Voropaj, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptis: teisės psichologija.

Ksenija Voropaj, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Doctoral Student. Research interest: forensic psychology.

Viktoras Justickis, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisė, kriminologija, psichologija.

Viktoras Justickis, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Psychology, Professor. Research interests: law, criminology, psychology.

